

NACIONALNI PROBLEMI I PARTIZANSKA JUGOSLAVIJA

Dinko Tomašić

Na izborima za Konstituantu Kraljevine Jugoslavije 1920. godine Komunistička je partija dobila oko 200.000 glasova i 56 mandata, predstavljajući tako oko 13% svih narodnih zastupnika izabranih u skupštinu¹. Bilo je to u potpunom nerazmjeru s brojčanom snagom industrijskih radnika i seljaka bezemljaša u Jugoslaviji, koji su u to doba predstavljali manje od 10% stanovništva, čak i u industrijski razvijenijim dijelovima zemlje. Snaga Komunističke partije Jugoslavije nije se temeljila na klasnoj borbi, nego je u prvom redu bila ukorijenjena u nacionalnim sukobima koji su označili rađanje nove države, kao primjerice u sukobu između srpske centralističke ideje i zahtjeva nesrpskih nacionalnih i regionalnih skupina za federalnim uređenjem države. Popularnost Komunističke partije kod nezadovoljnih nacionalnih i regionalnih skupina porasla je i radi držanja Komunističke internacionale, koja je u to doba zagovarala princip samoodređenja jugoslavenskih naroda, čak i pod cijenu njihova odvajanja od Kraljevine². Nesposobnost srpskih vladara Jugoslavije da federaliziraju državu, osobito njihova nesposobnost da sklope sporazum sa Hrvatima – drugom po veličini i politički osviještenom nacionalnom skupinom u Jugoslaviji – odbila je suzdržane elemente, odnosno veliku većinu nezadovoljnih skupina koje bi se u to doba lako pridobile, čak i ograničenim ustupcima njihovim zahtjevima. Nedostatak državničke mudrosti pripremio je "teren" za sve ekstremističke elemente, fašističke i komunističke, dok se političko stanje države u ovim okolnostima stalno pogoršavalo umjesto da se popravlja. S lažnog parlamentarizma Jugoslavija je prešla u otvorenu diktaturu³. Kralj Aleksandar je ubijen, a fašisti i komunisti svoj su trenutak vidjeli u nadolazećem ratu i padu Jugoslavije.

Kada su Jugoslaviju konačno preplavile njemačka i talijanska vojska i podijelile je na nekoliko odvojenih država pod nadzorom Osovine, četnička se gerila –

¹ Objavljeno u *Journal of Central European Affairs*, 1946/6 (2): 111-125.

² Vidi govor Josifa V. Staljina 30. ožujka 1925. na sastanku jugoslavenske Komisije komunističke internacionale na kojem se raspravljalo o politici spram Jugoslavije.

³ Dinko Tomašić, "The Struggle for Power in Yugoslavia", *Journal of Central European Affairs* (srpanj 1941), str. 148-165.

osnovana s namjerom da se bori protiv sila Osovine ali i zato da ponovno uspostavi stari, ozloglašeni centralistički i diktatorski režim – našla u nepovoljnu položaju u odnosu na panslavističku inteligenciju i komuniste koji su tvrdili da se bore za uspostavu nove, demokratske Jugoslavije, uređene na federalnoj i multinacionalnoj osnovi te na principu potpune jednakosti svojih nacionalnih i regionalnih jedinica. Iz djelatnosti tih dviju grupa – panslavista i komunista – te iz njihova obećavanja bolje budućnosti svim jugoslavenskim narodima, nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez u ljeto 1941. godine nastala je nova gerilska frakcija, poznatija kao "partizani".

Kako je partizanski pokret nastao iz tajnih jedinica Komunističke partije, komunisti su uspjeli zadržati nadzor nad njime i usmjeravati ga u skladu sa svojim namjerama i željama. Partizanski su pokret prvo u Srbiji organizirali srpski komunistički vođe i komunistička omladina Srbije. No partizani su bili prisiljeni – zbog otvorenog sukoba sa srpskim seljacima – povući se u dinarske planine u Bosni i Hercegovini, pokrajini "uklopljenoj" u novostvorenu Nezavisnu Državu Hrvatsku⁴. Seljaci u nizinama protivili su se djelatnostima gerile protiv Nijemaca, jer bi se ovi osvećivali ubijajući zarobljene seljake i uništavajući njihovo vlasništvo. Nasuprot tome, planinski su pastiri bili toga pošteđeni jer nisu mnogo toga posjedovali, jer su bili pokretljivi sa svojim stadima, kao i zato što su Nijemci izbjegavali planine u kojima su lako mogli upasti u zasjedu. U Bosni i Hercegovini živi velik broj srpskih pravoslavaca, većinom pastira. Ti su se "vojni elementi" oštro suprotstavljali novoj hrvatskoj vlasti u kojoj su prevladavali muslimani i bosansko-hercegovački katolici s kojima su se srpski pravoslavci i u prošlosti sukobljavali. Bosansko-hercegovački pravoslavci prvo su se pridružili četnicima, no kada su partizani iz Srbije prešli u zapadnu Bosnu, većina se vojno sposobnih Srba u područjima pod partizanskom kontrolom dobrovoljno ili prisilno pridružila partizanima.

Nekako se u isto vrijeme partizanima pridružila i druga važna skupina, sastavljena od hrvatskih gerilaca iz Dalmacije⁵. Talijanska okupacija Dalmacije, gornjohrvatskog primorja i dijelova Bosne i Hercegovine te pripojenje dijela toga područja Italiji izazvalo je na tim prostorima snažne reakcije protiv Talijana, čijih su se težnji prema istočnoj jadranskoj obali i zaleđu pribojavali još od doba vladavine Venecije. Čim je talijanska vojska okupirala Dalmaciju, dalmatinski su Hrvati osnovali tajni pokret želeći se dobro organiziranim masovnim otporom suprotstaviti Talijanima i oslabiti njihovu vlast. No nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez, u to su hrvatsko-dalmatinsko "podzemlje" sve više počeli prodirati komunisti, čime su pokrenuli otvoreno i individualno nasilje protiv Talijana, čak i pod cijenu života. Komunisti su se ohrabivali time da je svaka

4

U vezi s formiranjem i unutrašnjim uređenjem ove države vidi Dinko Tomašić, "Croatia in European Politics", *Journal of Central European Affairs* (travanj 1942), str. 74-81.

5

ibid.

žrtva u obliku života ili vlasništva, ma kako velika bila, opravdana sve dok pridonosi slabljenju sila Osovine. Talijani su na ovu taktiku reagirali masovnim smaknućima zarobljenika i spravnivanjem sa zemljom čitavih sela u bombaškim ekspedicijama. Zbog tih su masovnih ubojstava mnogi Hrvati, da bi sačuvali goli život, bježali u dalmatinska i bosansko-hercegovačka brda. Čim bi stigli u svoja pribježišta, komunisti bi ih dočekali i organizirali, uključujući ih u dotad već razvijen i discipliniran gerilski pokret pod svojom kontrolom. Takav je postupak bio poželjan i zbog suradnje nekih četničkih jedinica na tom području sa Talijanima. Naoružane, osposobljene i financirane od talijanske vojske, te su se skupine četnika zavjetovale da će služiti srpskim nacionalnim interesima i ubijanjem hrvatskog stanovništva u Dalmaciji i Hercegovini osvetiti progone Srba u gornjoj Hrvatskoj i Bosni što su ih provodili Osovini naklonjeni ustaše. U takvim su se okolnostima mnogi dalmatinski Hrvati pridružili partizanima da bi se osvetili četnicima.

Na sličan su način unutrašnji i međunarodni uvjeti išli u prilog širenju partizanskog pokreta u Crnoj Gori i Srbiji. Od gubitka neovisnosti krajem prvog svjetskog rata Crnogorci su bili podijeljeni u dvije frakcije: na autonomaše i prosrpski orijentiranu frakciju. Partizani su Crnogorcima smjesta obećali njihovu vlastitu državu u budućoj jugoslavenskoj federaciji i pridobili one Crnogorce koji su se protivili centralističkoj politici prijašnjeg beogradskog režima. Partizani su se, osim toga, postavili kao predstavnici Rusije. Crnogorci su, kao i svi ostali Srbi, bili tradicionalno u prijateljskim odnosima s Rusijom zbog zajedničke pravoslavne vjere, kao i zato što su uz rusku pomoć i Crna Gora i Srbija stekle neovisnost o Turcima. Mnogi su se crnogorski i srpski časnici, svećenici i intelektualci školovali na ruskim vojnim školama, pohađali teološke seminare i sveučilišta. Sve je to kod Crnogoraca i drugih Srba uvjetovalo naklonost Rusiji. Kako su se Rusija, a kasnije (nakon Teheranske konferencije) i Saveznici priklonili partizanima a protiv četnika, mnogi su crnogorski i srpski četnici, svjesni neizbježne prevlasti partizana, prešli u njihove redove. Paradoksalno je da su isti motivi naveli neke od ustaških jedinica, osobito one muslimanske, da se pridruže partizanima.⁶

Na isti su način partizani lako pridobili Makedonce. Komunistički je pokret u Makedoniji već 1919. godine bio iznimno jak zbog makedonskog neslaganja sa srpskom hegemonijom. Nakon ukidanja Komunističke partije Jugoslavije, Makedonci su se podijelili na dvije glavne frakcije: fašističku probugarsku i komunističko-autonomašku. 1941. godine, kada je bugarska vojska okupirala Makedoniju, probugarska je frakcija imala prevlast, no kada se Bugarska 1944. predala Rusima, većina je Makedonaca, bez obzira na frakcije, prihvatila

6

Većina vojske i četničkih, ustaških i partizanskih vođa regrutirana je iz redova dinarskih gorštaka, tradicionalno ratničkih ali emocionalno neuravnoteženih elemenata. Tijekom rata pojedinci i skupine često su prelazili iz jednog tabora ili frakcije u drugi, ovisno o ratnoj sreći. Isto će se dogoditi kada unutrašnja i međunarodna situacija postane manje povoljna za partizansku vladu. Vidi Dinko Tomašić, "Personality Development of the Dinaric Warriors", *Psychiatry* (studeni 1945), str. 449-493.

vladavinu partizana koji su im obećali državu u budućoj jugoslavenskoj demokratskoj federaciji.

U gornjoj Hrvatskoj su se panslavistički orijentirana inteligencija i srpska manjina, koja se protivila stvaranju odvojene, Osovini naklonjene hrvatske države, prvo pridružile četnicima, što je, po njihovu mišljenju, bio najbolji način da se oslabi nova država i pripremi teren za ponovnu uspostavu Jugoslavije nakon rata. No, kad je nastao partizanski pokret, spremno su mu se priključile panslavistička inteligencija i srpska gerila iz gornje Hrvatske, jer im se činilo da partizanski pokret – kojeg je podržavao Sovjetski Savez i koji nudi federalno uređenje buduće države blisko povezane s Rusijom i ostalim slavenskim zemljama – ima više izgleda za uspjeh. Komunistička je propaganda još prije rata prodrla do dijela srpske manjine u Hrvatskoj, a neke su njene političke i kulturne organizacije, osobito one pod vodstvom Nezavisne demokratske stranke⁷, korištene kao promicatelji komunističke djelatnosti. Komunisti su i u Sloveniji prije rata ušli u redove radničke klase ove jugoslavenske industrijske pokrajine. Posljedica invazije sila Osovine bila je podjela slovenskih područja i njihovo pripojenje Njemačkoj i Italiji. I ovdje su se mnogi slovenski panslavisti i iredentisti komunistima pridružili u partizanskom pokretu, koji je tvrdio da se bori za neovisnu Sloveniju unutar sveslavenske unije od Vladivostoka do Trsta⁸, koja bi povratila sva slovenska područja i ujedinila sve Slovence u jednoj državi.

Kada se u listopadu 1943. godine Italija predala Saveznicima i objavila rat Njemačkoj, partizani, koji su imali prevlast u dijelovima Balkana pod okupacijom talijanske vojske, prisvojili su većinu talijanskog ratnog materijala na tom području. Istovremeno im se pridružila i nekolicina talijanskih i albanskih vojnika. U borbi protiv brojčano jače i dobro opremljene partizanske vojske, s programom koji je obećavao nacionalnu i osobnu utopiju, Mihajlovićevi četnici – na koje se gledalo kao na velikosrpske imperijaliste – nisu imali nikakve šanse. Nakon što su ih, ubrzo po Teheranskoj konferenciji u prosincu 1943, napustili Zapadni saveznici, četnici nisu bili u stanju suprotstaviti se rastućim partizanskim snagama, već su bili prisiljeni povući se u brda i čekati bolju priliku. Tako su, uz materijalnu i moralnu pomoć svih Saveznika i neposrednu podršku Crvene armije i bugarske vojske (nakon što se predala Rusima), partizani konačno preuzeli kontrolu nad Jugoslavijom, ali tek nakon što se glavni dio njemačke vojske u svibnju 1945. predao Saveznicima.

7

U vezi s ovom strankom vidi Dinko Tomašić, "The Struggle for Power in Yugoslavia", loc. cit.

8

U vezi s razvojem panslavizma među Južnim Slavenima, osobito Hrvatima, vidi Cyril Bryner, "The Political Philosophy of Jure Krizanich", *New Scholasticism* (travanj 1939); također Philip E. Mosely, "A Pan-Slavist Memorandum of Ljudevit Gaj in 1838", *The American Historical Review* (srpanj 1935), str. 704-716.

II.

Uz postupno teritorijalno širenje, partizani su se prihvatili i postavljanja temelja za administrativnu, državnu i nacionalnu strukturu buduće Jugoslavije prema prije stvorenom planu⁹. Tvrdeći da grade "Federalnu demokratsku Jugoslaviju", podijelili su zemlju na republike i autonomne pokrajine po uzoru na Sovjetski Savez koji se sastoji od saveznih republika, autonomnih republika i autonomnih oblasti i okruga. U skladu s tim partizani su u Jugoslaviji uspostavili šest autonomnih republika: Hrvatsku, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Crnu Goru i Sloveniju, autonomnu pokrajinu Vojvodinu i autonomnu oblast Kosovo i Metohiju. Republike i pokrajine imaju svoje mjesne vlade, koje su, kao i u Sovjetskom Savezu, odgovorne središnjoj vladi čije odluke i naredbe moraju poštivati, pa stoga te teritorijalne jedinice zapravo nemaju samostalnu vlast, nego su više organi središnje vlade¹⁰. Središnje zakonodavno tijelo može povećati, ograničiti, čak i ukinuti njihove funkcije. Nadalje, kako su partizani u međuvremenu uklonili oporbu i stvorili jednopartijsko uređenje zemlje, i središnja je vlada – kao i lokalne – zasnivala svoju vlast na političkoj policiji, poznatoj pod nazivom OZNA, u Narodnom sudu, Narodnoj armiji i lokalnim političkim komitetima, koji su, kao instrumenti vlasti, svi u rukama partizana.

Partizani su tvrdili da takvo nacionalno, administrativno i političko ustrojstvo Jugoslavije, slično onomu Sovjetskog Saveza, najbolje zadovoljava potrebe različitih nacionalnih, regionalnih i etničkih grupa koje žele samopotvrdu i autonomiju u demokratskim uvjetima. Izgleda, međutim, da stvarni motiv tog partizanskog plana nije bio osloboditi obespravljene manjine i dati više slobode nacionalnoj većini, nego u prvom redu riješiti problem hrvatskog i srpskog nacionalizma, što je predstavljalo glavnu zapreku učvršćivanju partizanske vlasti.

Partizani su, primjerice, uzdigli Bosnu i Hercegovinu na razinu države unatoč tome što njezin teritorij ne nastanjuje poseban narod nego isključivo Hrvati i Srbi. Istina je da u Bosni i Hercegovini postoji i velik broj muslimanskog stanovništva (30% stanovništva), no muslimani se ne smatraju odvojenim narodom, nego se

9

Temelji partizanske Jugoslavije formalno su postavljeni na dva zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u Jajcu, gradiću u sjeverozapadnoj Bosni, 29. i 30. studenog 1943, nekoliko dana prije kraja Teheranske konferencije. Dokumente sa zasjedanja u Jajcu objavio je Ujedinjeni odbor južnoslavenskih Amerikanaca u pamfletu "The Re-Creation of Yugoslavia" (New York, 1944).

10

U skladu s Ustavom Federativne narodne republike Jugoslavije, prihvaćenim u veljači 1946, funkcije središnje vlade uključuju: vojsku, vanjsku politiku, ekonomska pitanja (vode, šume, rudnici, trgovina), komunikacije (željezničke pruge, ceste, poštanska služba, telegraf i telefon), unutrašnje (policija) i zdravstveno osiguranje. Po svom unutrašnjem uređenju, partizanska Jugoslavija očito odgovara saveznoj republici u Sovjetskom Savezu (kao što je Ukrajina) a ne SSSR-u u cjelini. To bi moglo značiti da se partizanska jugoslavenska vlast sprema na mogući savez sa SSSR-om kao savezna republika.

poistovjećuju ili sa Hrvatima ili sa Srbima. Umjesto da Bosnu i Hercegovinu podijele između Hrvatske i Srbije, kao što je hrvatsko-srpskim sporazumom učinjeno 1939. godine, partizani su se opredijelili za to da od ove pokrajine stvore odvojenu državu i tako teritorijalno oslabe i Hrvate i Srbe.

Sličan se motiv vjerojatno krije i u novijoj odluci partizana da Istru uredi kao autonomnu jedinicu unatoč tome što na tom području, uz talijansku manjinu, uglavnom žive Hrvati i Slovenci. Istodobno je ustrojstvo Vojvodine (Baranja, Bačka, Banat) kao autonomne pokrajine, Kosova i Metohije kao autonomne oblasti te uzdizanje Crne Gore i Makedonije na razinu države jednake Srbiji, za cilj ponajprije imalo slabljenje srpske nacionalne snage. Partizani se nadaju da će poticanjem makedonskog i crnogorskog nacionalizma te albanske (Kosovo i Metohija) i mađarske (Vojvodina) autonomije unutar Srbije zaustaviti srpski nacionalizam.

Partizanska politika "podijeli pa vladaj" postala je osobito uočljiva pri konstituiranju Narodne skupštine po uzoru na Sovjet naroda u Sovjetskom Savezu. U Narodnoj skupštini, koja je činila dio Ustavne skupštine Jugoslavije, svaku je državu predstavljalo dvadeset pet delegata, autonomnu pokrajinu Vojvodinu petnaest, a Kosovo i Metohiju deset. Ako bi u toj skupštini Hrvatska ili Srbija, svaka sa po dvadeset pet glasova, pokazale namjeru da učvrste svoj položaj, Makedonija, Vojvodina, Kosovo i Metohija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Slovenija, s ukupno preko stotinu glasova, uvjerljivo bi ih nadjačale. Isto tako bi sve hrvatske katoličke delegate iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Istre i Vojvodine lako nadglasali srpski pravoslavni delegati iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Vojvodine i Crne Gore. Svi srpski glasovi zajedno lako mogli biti nadjačani hrvatskim, makedonskim, slovenskim, mađarskim i albanskim glasovima. Situacija se neće bitno promijeniti sastavljanjem novog Ustava koji svakoj od šest autonomnih republika odobrava trideset delegata, Vojvodini dvadeset, a Kosovu i Metohiji petnaest. Partizani se sukobljavanjem nacionalnih skupina i vjera i poticanjem regionalnog nacionalizma nasuprot povijesnom žele održati na vlasti. Ta se politika očituje i unutar svake autonomne republike. U Hrvatskoj je, primjerice, srpska manjina suprotstavljena hrvatskoj većini¹¹, dok u Srbiji u slične svrhe služe mađarska, albanska i rumunjska manjina. Isto je i u Bosni i Hercegovini gdje se međusobno mogu suprotstaviti muslimani, pravoslavci i katolici.

Teško je vjerovati da će se Hrvati i Srbi pomiriti s takvom situacijom. Ta dva naroda zajedno predstavljaju dvije trećine stanovništva Jugoslavije¹², nacio-

11

U Ustavotvornoj skupštini izabranoj u studenom 1945. među delegatima iz Hrvatske bilo je 30% Srba, što je nerazmjerno brojanom odnosu Hrvata i Srba unutar sadašnjih hrvatskih granica.

12

Prema službenim podacima popisa stanovništva iz 1931, u Jugoslaviji je živjelo oko petnaest milijuna ljudi, od čega je 6% bilo Srba (uključujući i oko 300.000 Crnogoraca), a oko četiri milijuna Hrvata (ne računajući 700.000 bosansko-hercegovačkih Muslimana). Ostatak su predstavljali Slovenci (oko 1.100.000), Makedonci slavenskog podrijetla (oko 800.000), Albanci (oko 700.000), Mađari (oko

nalno i politički su vrlo svjesni i odbijaju tuđu prevlast. Partizanski je plan u cijelosti suprotan nacionalnoj tradiciji i političkim težnjama proizašlima iz tisućljetne borbe ovih naroda za nacionalnu i političku neovisnost. Teško je zamisliti da bi ta dva politički i kulturno napredna naroda pristala na plan čija je namjera da ih podijeli i oslabi. Tijekom cijele svoje povijesti Hrvati i Srbi su težili nacionalnoj integraciji unutar odvojenih teritorijalnih jedinica u kojima bi svi ili barem većina njihovih pripadnika bili ujedinjeni pod zasebnim i neovisnim vladama. I Hrvati i Srbi su se oduvijek smatrali odvojenim nacijama i državama; teško da će samo tako napustiti tradiciju i dovesti se u inferioran položaj¹³. Politiku "podijeli pa vladaj" prije partizana pokušale su provesti i Austro-Ugarska i Kraljevina Jugoslavija, i baš je ta politika i jednoj i drugoj donijela propast. Ako partizani ne nađu rješenje za taj nacionalni problem, rješenje koje bi zadovoljilo ne samo nacionalne i etničke manjine nego i nacionalne većine, cijeli će njihov trud doći u pitanje. Jugoslavija će ponovno postati glavnim uzrokom nestabilnosti na Balkanu i vjerojatno doživjeti zlu sudbinu svojih prethodnika.

Čini se da je jedini način rješenja jugoslavenskog nacionalnog problema, kao i stabiliziranja same zemlje, direktni sporazum između slobodno izabranih predstavnika nacionalne većine i nacionalne i etničke manjine. S tim u vezi valja riješiti nekoliko temeljnih problema kao što su: linija razgraničenja između Hrvatske i Srbije, odnos Srbije i Makedonije, status Slovenije te problem nacionalnih manjina koje će ostati unutar države ili autonomne jedinice.

III.

Pitanje Bosne i Hercegovine predstavlja najteži dio hrvatsko-srpskog problema. Prema službenoj statistici iz 1931. godine, 43% Bosne i Hercegovine je pravoslavno (srpsko), 27% katoličko (hrvatsko) i 30% muslimansko. Većina je muslimanskih vjerskih, intelektualnih i političkih vođa u prošlosti bila usmjerena ka Hrvatskoj. Muslimanski je kler (kao i većina istaknutih muslimanskih pisaca) prije rata uglavnom bio prohrvatski orijentiran. Na izborima 1927. godine, od sedamnaest muslimanskih zastupnika izabranih u Bosni i Hercegovini jedanaest ih se smatralo Hrvatima, jedan se izjasnio kao Srbin, dok ih se pet smatralo neutralnima, odnosno Jugoslavenima. U praktičnoj su politici predratne Jugoslavije muslimanski vođe podržavali beogradski režim protiv hrvatskih zahtjeva. No, po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske, tijekom drugoga svjetskoga rata muslimanski su se vođe kao i velik dio naroda našli među najgorljivijim zagovornicima hrvatske države (12). Većina je muslimana u Bosni

400.000), Rumunji (oko 250.000) i ostali (oko 200.000). Popisano je još i oko 500.000 Nijemaca, no njih su partizani protjerali.

13

Dinko Tomašić, "Croatia in European Politics", *Journal of Central European Affairs* (travanj 1942), str. 80.

i Hercegovini snažnije vjerski osviještena nego politički. Oni slijede svoj mjesni kler i laičku inteligenciju i lako mijenjaju strane. Kako pitanje s kim se Muslimani identificiraju nije u cijelosti riješeno i kako je Bosna i Hercegovina geopolitički, strateški i ekonomski važna i Hrvatima i Srbima, taj prostor predstavlja sporno pitanje koje uključuje i nacionalni ponos i pripadajuće političke i vjerske interese.

Godine 1939. problem Bosne i Hercegovine mirno je riješen sporazumom između predstavnika jugoslavenske vlade (knez Pavle – Cvetković) i Hrvatske seljačke stranke. Prema tom sporazumu, Bosna i Hercegovina podijeljena je tako da je većina područja s većinskim muslimanskim i pravoslavnim stanovništvom, pa i nekih sa katoličkom većinom, ostala pod beogradskom upravom, dok su ona s većinskim katoličkim stanovništvom postala dijelom autonomne Hrvatske¹⁴. Mnogi su se Hrvati na administrativnoj i etničkoj osnovi pobunili protiv tog sporazuma. Tvrdili su da je sjeverozapadna Bosna, uglavnom naseljena muslimanima, i geopolitički dio Hrvatske, odvojena od Zagreba, najbližeg ekonomskog i kulturnog središta. Na ovu je pritužbu odgovoreno tvrdnjom da će budući plebiscit, ako to bude potrebno, ispraviti granice. Istodobno se i srpska nacionalna oporba pobunila protiv sporazuma tvrdeći da nije valjan jer ga je sklopila diktatorska, a ne demokratska vlada. Srpska je oporba u tom sporazumu vidjela teritorijalno širenje Hrvatske na područja koja je smarala srpskim.

U nedostatku izravnog sporazuma o bosansko-hercegovačkim granicama između predstavnika hrvatskog i srpskog naroda, jedino bi demokratsko rješenje tog problema bio odvojeni plebiscit za svaku vjersku skupinu. Kako je katoličko i pravoslavno stanovništvo jasno pokazalo svoju orijentaciju, bilo bi zapravo dovoljno provesti plebiscit među muslimanima. Ako bi većina muslimana glasovala za Srbiju, granice između Hrvatske i Srbije pomakle bi se na crte utvrđene 1939, s nužnim preinakama kojima bi u Hrvatskoj bila obuhvaćena sva područja s katoličkom većinom. No ako bi muslimani glasovali za Hrvatsku, ili ako njihovo glasovanje ne bi bilo odlučujuće, nacionalna bi se demarkacijska crta između Hrvata i Srba u Bosni mogla uspostaviti na rijeci Bosni, dok bi granica u Hercegovini mogla ostati ona iz 1939, podjednako dijeleći muslimansko stanovništvo između Hrvata i Srba. U skladu sa sličnim etničkim principima, dalmatinska bi granica mogla ostati ista kao 1939. godine, ostavljajući kotorsko područje, zajedno s Bokom Kotorskom, pod beogradskom upravom. U istočnom dijelu gornje Hrvatske granica iz 1939. mogla bi se ispraviti u korist Srba, ali bi se zapadni dio Vojvodine s većinskim katoličkim stanovništvom morao pripojiti Hrvatskoj.

Glavni prigovor ovom rješenju hrvatsko-srpskog teritorijalnog problema jest da će u Hrvatskoj ostati jaka srpsko-pravoslavna manjina. Ovaj je prigovor doista

14

"Uredba o Banovini Hrvatskoj", Narodne novine (30. kolovoz 1939), čl. 1. Također vidi Dinko Tomašić, "Constitutional Changes in Yugoslavia", *Political Science Quarterly* (prosinac 1940), str. 591-593.

ozbiljan jer se Srbi, koji su u Hrvatsku doselili bježeći pred Turcima i živjeli tamo nekoliko stoljeća, nisu bili u stanju asimilirati pa su predstavljali nerješiv unutrašnji i međunarodni problem¹⁵. Kao sljedbenici istočnog pravoslavlja, slijedili su bizantsku tradiciju prema kojoj se Crkva identificira s državom. Srpska pravoslavna crkva identificirala se sa srpskom državom i srpskim a ne hrvatskim nacionalnim i političkim težnjama. To pomanjkanje lojalnosti zemlji koja ih je prihvatila može nam poslužiti kao objašnjenje zašto je srpska manjina u Hrvatskoj često korištena kao sredstvo kojim se suprotstavljalo hrvatskom nacionalizmu – kao u slučaju mađarskih vladara u Hrvatskoj prije prvog svjetskog rata, beogradske vlade poslije prvog svjetskog rata i partizana na vlasti u Jugoslaviji nakon drugog svjetskog rata. Snažna srpska manjina u Hrvatskoj mogla bi, stoga, postati plodnim tlom za iredentističke pokrete koji bi, pak, mogli uzrokovati nemire između dviju susjednih zemalja i zaoštriti njihove odnose, što bi ugrozilo ne samo stabilnost jugoslavenske zajednice naroda nego i stabilnost čitavog balkansko-podunavskog područja.

Teoretski postoje samo dva načina suprotstavljanja toj mogućnosti. Jedan je – akulturacija manjina unutar većinskog stanovništva, a drugi – međusobna razmjena manjinskog stanovništva.

Najpoželjnije rješenje problema manjina bez sumnje je postupna i bezbolna asimilacija kroz društvenu integraciju. Takav se bezbolni proces odvija između američkih nacionalnih i rasnih manjina. Do istog će procesa bez sumnje doći i u slučaju mađarskih, albanskih i rumunjskih manjina u Srbiji, ali ga – sudeći po prošlom iskustvu – kod srpske pravoslavne manjine u Hrvatskoj ne možemo očekivati. Proces postupne asimilacije Srba u Hrvatskoj mogao bi otpočeti samo kada bi se mogla organizirati nova istočna pravoslavna crkva koja bi bila neovisna o Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a identificirala bi se s hrvatskom državom. No sve dok je pravoslavni kler u Hrvatskoj naklonjen isključivo srpskoj državi, ne možemo očekivati da će srpska manjina u Hrvatskoj biti bezuvjetno lojalna svojoj adoptivnoj zemlji.

Zato bi u interesu Hrvatske i Srbije, kao i trajne političke stabilnosti u srednjoj i sjeveroistočnoj Europi, bilo da u Hrvatskoj bude što manje srpskog manjinskog stanovništva. Zamjena stanovništva mogla bi riješiti taj problem. No to bi se preseljavanje srpske manjine iz Hrvatske u Srbiju, ili obratno, moralo provesti dobrovoljno i biti financijski potpomognuto i nadgledano od Ujedinjenih naroda. Tada bi svi Srbi ili Hrvati koji se žele iseliti bili premješteni o trošku države, uz financijsku potporu pri kupovini zemlje i opreme kako bi se što uspješnije udomili. Ujedinjeni bi narodi za tu svrhu morali matičnim državama osigurati zajmove. Do sličnog je sporazuma o premještanju naroda došlo između sovjetske Litve i nekadašnjeg Poljskog komiteta u Lublinu, kao i između komiteta i sovjetske Ukrajine. Preseljenje stanovništva između Grčke i Turske poslije prvog svjetskog rata po mišljenju mnogih dalo je dobre rezultate glede odnosa

15

Dinko Tomašić, "Croatia in European Politics", op. cit., str. 66-67.

tih dviju zemalja. Kako su većina Srba u planinskim područjima Bosne i gornje Hrvatske (Lika) pastiri koji oskudno žive u planinama i navikli su na stalne seobe, oni bi bez sumnje rado preselili kada bi im bile ponuđene bolje ekonomske mogućnosti i plodna zemlja u nizinama. Taj proces preseljenja iz zapadnih planinskih područja Jugoslavije u istočnodunavske nizine Srbije, Vojvodine i Srijema zapravo traje već dugo¹⁶, ali ga sada podržavaju i partizanski vođe. Srpski doseljenici naseljavaju zemlju s koje je partizanska vlada nasilno protjerala Nijemce.

Kada bi se jednom uspostavila crta razgraničenja između Hrvatske i Srbije i izvršilo preseljenje naroda, bio bi uklonjen jedan od glavnih izvora uzajamnih hrvatsko-srpskih strahova i sumnji i te bi dvije nacije mogle otpočeti rješavati druga dva temeljna problema – odnose između Srbije i Makedonije i status Slovenije.

IV.

Makedonci su etnička skupina čiji je teritorij nakon balkanskih ratova 1912-13. većim dijelom bio u sastavu Srbije, a ostatak u sastavu Grčke i Bugarske. Procjenjuje se da u jugoslavenskoj Makedoniji ima oko osamsto tisuća Makedonaca. Tu su i velike neslavenske manjine, kao što su Albanci i Turci.

Politika vladavine policije, ekonomskog pritiska i nasilja koju je prije drugoga svjetskog rata u Makedoniji provodio beogradski režim nije donijela željene rezultate. Makedonci se nisu dali zaplašiti i posrbiti, a na to će u budućnosti još manje biti spremni nakon što iskuse čak i ograničenu "količinu" autonomije osigurane partizanskim režimom¹⁷. Zato se čini da je za sređivanje odnosa između Srba i Makedonaca slavenskog i neslavenskog podrijetla najbolje odobriti Makedoniji lokalnu autonomiju unutar srpske federacije. Kada bi se takva autonomija organizirala na temelju reprezentativne demokracije, više bi se svidjela Makedoncima nego sadašnji jednopartijski sistem maskiran u autonomiju. Kako Makedonci još nisu podnijeli zahtjeve za neovisnom nacionalnošću nego inzistiraju isključivo na priznavanju svoje kulturne individualnosti, lokalna bi autonomija trebala zadovoljiti njihove zahtjeve i privoljeti ih da konstruktivno surađuju sa Srbima u zajedničkoj državnoj zajednici¹⁸. Isto će se tako Crnogorci, koji se smatraju Srbima i čije su kulturne,

16

U vezi sa seljačkim običajima balkanskih pastira vidi Jovan Cvijić, "La Peninsulè Balkanique: Géographie Humaine" (Pariz 1918).

17

Premda je policijski režim koji su uspostavili partizani još teži od policijske uprave predratne Jugoslavije, Makedoncima je danas dopušteno, a i potiče ih se, da se služe vlastitim jezikom i etničkim nazivom. U predratnoj su ih Jugoslaviji službeno nazivali "južnim Srbima", dok se u školama, uredima i novinama koristio isključivo srpski jezik.

vjerske i povijesne veze sa Srbijom oduvijek bile jake, spremno pridružiti Srbima iz Srbije u zajedničkoj državi, uz uvjet da se Crnoj Gori umjesto trenutčne pseudodržavnosti osigura određeni stupanj administrativne decentralizacije. Takvo bi rješenje srpsko-crnogorsko-makedonskog problema zadovoljilo i srpske težnje i nastojanja da okupe etničke i regionalne manjine unutar Srbije, kako bi se potvrdile unutar vlastite kulturne tradicije.

Na isti bi se način i odnosi između Hrvatske i Slovenije mogli riješiti mirnim, demokratskim putem. Prema službenim statistikama iz 1931. godine, u slovenskim područjima predratne Jugoslavije (koja su zauzimala manje od 10% jugoslavenskog teritorija) bilo je jedva nešto više od milijun Slovenaca. Tijekom svoje povijesti Slovenci su bili izloženi postupnoj denacionalizaciji i infiltraciji od svojih nadmoćnijih susjeda – Nijemaca i Talijana. U tim je okolnostima slovenska srednja klasa, predvođena katoličkim klerom i laičkom inteligencijom, pokrenula zahtjeve za kulturnom individualnošću i administrativnom autonomijom, ali ne i za odvojenom državnošću jer se za to nisu osjećali dovoljno neovisnima. Za razliku od Hrvata i Srba, Slovenci nikada u svojoj povijesti nisu uspostavili vlastitu državu¹⁹; za to im je nedostajala tradicija suverenosti i političke neovisnosti koja je kod Hrvata i Srba bila tako očita.

Krajem prošlog svjetskog rata, kada se Austro-Ugarska raspala, Slovenci su prihvatili ideju zajedničke države Južnih Slavena koja bi ih zaštitila od austrijskih i talijanskih namjera na slovenskom tlu. Mali teritorij, osjećaj nesigurnosti, nedostatak velike i ekonomski neovisne srednje klase kao i nedostatak povijesne tradicije neovisne nacionalnosti pojašnjavaju pomanjkanje nacionalne svijesti i političke inicijative u Sloveniji. Ovi uvjeti pojašnjavaju i politički oportunitizam Slovenaca koji se manifestirao u sklonosti njihovih vođa da se priklanjaju silama koje su u tom trenutku u usponu, ali i najmanje prijeteće.

Talijanske i njemačke prijetnje su, izgleda, uklonjene zahvaljujući porazu tih zemalja u drugom svjetskom ratu, pa će slovenski zahtjevi za većom neovisnošću bez sumnje porasti sa smanjenjem prijetnji njihovim granicama, ako istodobno njihova srednja klasa ekonomski ojača i stekne veću političku neovisnost. Na taj će način Slovenci preko svojih predstavnika moći slobodno odlučivati o svom budućem statusu i odnosima sa Hrvatima i Srbima na osnovi sporazuma koji su svojevoljno prihvatile sve strane. Ako se za to odluče, između Slovenaca i Hrvata mogla bi se stvoriti federacija kao između dva naroda sa snažnom zapadnoeuropskom tradicijom. Takvo je rješenje svakako poželjnije

18

Frakcija Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) pokretala je zahtjeve za "Velikom Makedonijom", ali većina Makedonaca želi savez sa Bugarskom ili autonomiju unutar Jugoslavije.

19

Od njihova doseljenja na sadašnje područje u drugoj polovici šestog stoljeća p.n.e., Slovencima su vladali Avari, Bavarci, Francuzi i Austro-Ugarska.

od trenutačne pozicije Slovenije koja je, kao i ostale "autonomne republike" u Jugoslaviji, tek kotačić u partizanskom političkom stroju.

Na ovaj se način na području Jugoslavije mogu stvoriti dvije glavne cjeline: većinska pravoslavna, koju bi sačinjavale Srbija, Makedonija i Crna Gora, i većinska katolička, sastavljena od Hrvatske i Slovenije. Svaka od tih cjelina mogla bi se organizirati unutar vlastite kulturne tradicije te unutar vlastitog koncepta državnog ustrojstva, izbjegavajući na taj način kobnu grešku Kraljevine Jugoslavije. U tom bi slučaju bilo moguće stvoriti konfederaciju između hrvatsko-slovenske i srpsko-makedonske federacije, koja bi bila uređena prema obrascu britanskog *Commonwealtha*²⁰. Kako bi takva Zajednica naroda – ako bi joj na čelu bila vlada koju su narodi slobodno izabrali – zadovoljavala težnje nacionalne većine za samostalnom državnošću i reprezentativnom vladom kao i težnje manjih etničkih grupa za lokalnom autonomijom, bio bi uklonjen jedan od glavnih uzroka nestabilnosti u Jugoslaviji i na Balkanu. Takva bi Zajednica naroda, osobito ako bi se proširila i na druge zemlje centralne i sjeveroistočne Europe, postala najjači stabilizacijski čimbenik u europskoj politici, a i djelotvorna veza između Istočnog i Zapadnog svijeta²¹.

Prevela s engleskog Andreja Štor

20

Svaka bi cjelina imala neovisnu vladu i odvojeno vanjsko predstavništvo, ali bi bili ujedinjeni u zajednički ekonomski savez. Unutrašnje bi poslove vodilo vijeće sastavljeno od predstavnika državnih zakonodavnih tijela.

21

U vezi s takvom Zajednicom naroda vidi Dinko Tomašić "Reconstruction in Central Europe", *The American Political Science Review* (listopad 1943), str. 888-903. Također vidi D. Tomašić, "The Structure of Balkan Society", *The American Journal of Sociology* (rujan, 1946), str. 132-140.